

УДК 378.091.8(477.51)«189/191»

О.В. Гайденко

НІЖИНСЬКЕ СТУДЕНТСТВО КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ ст.: ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Стаття присвячена перспективам подальшого дослідження студентства Ніжинського історико-філологічного інституту князя Безбородька у період кінця ХІХ – початку ХХ ст. Ніжинське студентство розглядається крізь призму загальноімперського, саме тому дається огляд основних здобутків радянської та пострадянської історіографії зі студентського питання та еволюції його висвітлення. Наголошується на тому, що до цього часу немає праці, у якій увага приділялася б саме студентам інституту Безбородька, їхньому повсякденному життю, а не викладачам, внутрішньому розпорядку закладу чи суспільно-політичним метаморфозам. Визначені шляхи подальшої дослідницької роботи: соціальний та ідеальний образи студентства, його побутове життя, специфіка навчання в історико-філологічному інституті. Дана робота має стати першою у написанні всебічної наукової праці з окресленої тематики.

Ключові слова: Ніжинська вища школа, студентство, Історико-філологічний інститут князя Безбородька, вища освіта, інтелігенція, історія повсякдення.

Ніжинський державний університет імені М. Гоголя є одним з найстаріших вишів України і за свою насичену 200-літню історію мав декілька важливих етапів у своєму розвитку. Спочатку навчальний заклад функціонував як Гімназія вищих наук князя Безбородька. Але вже з 1832 р. на основі гімназії був сформований лицей фізико-математичного ухилу, а згодом – юридичного. У 1875 р. був відкритий Історико-філологічний інститут, який проіснував до 1920 р. Саме даний етап становлення Ніжинської вищої школи перебуває у фокусі нашого дослідження.

Історико-філологічному інституту князя Безбородька присвячена значна кількість робіт багатьох істориків. Особливо в цьому напрямку вирізняються праці Г.В. і О.Г. Самойленків [20]. Окремий корпус досліджень присвячено як загальному викладацькому складові інституту, так і окремим його професорам. Зокрема, це роботи П. П. Моціяки [13], Д.С. Гордієнка [8], Л.В. Шипко [22] та інших науковців. Також за останні роки було здійснено публікацію спогадів студентів і викладачів, а також щоденникових записів професора М.П. Бережкова [14; 23].

Тим не менше, феномен студентства історико-філологічного інституту князя Безбородька розглядається у багатьох працях побіжно, у тіні загальної проблематики, не виходячи за рамки нехай і важливого, але другого плану. При цьому спроби осмислення образу пересічного студента завжди були затребуваними як для сучасників тієї епохи, так і для істориків-дослідників. Студент, як літературний герой, набув особливих рис у творах таких класиків як Л.М. Толстой («Юність»), І.С. Тургенев («Отцы и дети»), Ф.М. Достоевський («Преступление и наказание»), А.П. Чехов («Студент», «Вишнёвый сад»), О.І. Купрін («Яма»), М.Г. Гарін-Михайловський («Студенты»), М. Горький («Мои университеты»), «Жизнь Клима Самгина») та у безлічі інших. Після появи і розвитку кінематографу нового забарвлення цим

творам, а відтак і відображеному в них образу студента, надали як численні екранізації класики, так і біографічні картини. Цікавим є питання, яке закономірно постає після всього вищезгаданого. Воно полягає в тому, наскільки ідеалізованим був цей образ, представлений спочатку в літературі, а потім у кінематографі.

Треба відзначити, що в радянській історіографії увага студентам якщо й приділялася, то в контексті революційних і суспільно-політичних рухів або ж у рамках історії університетів. Наприклад, Н.Я. Олесич у своїй роботі «В.И. Ленин и революционное студенчество России» (зміст монографії зрозумілий з її назви) [15] акцентує увагу на впливові особистості В.І. Леніна на студентський рух і політичне виховання студентів у руслі марксистської ідеології. Більш раніше дослідження П.С. Гусятнікова [9] також розглядає роль студентства у передреволюційних та наступних революційних подіях 1899–1907 рр. Тобто дослідниками розроблялися в першу чергу теми революції, соціально-політичні аспекти життя, а вже потім університет як заклад освіти та місце дискурсу між офіційною царською ідеологією та демократичними віяннями, включаючи буржуазні свободи, національне питання тощо. Сам пересічний студент зі всіма своїми потребами, цінностями, особистим життям (включаючи кохання та секс) не був цікавим.

У сучасній українській історіографії можна виділити роботи Н.М. Левицької [12], С.І. Посохова [18], Н.А. Шип [21] та інших. Але в цілому продовжувалася тенденція, визначена ще в радянській історіографії. Саме студентство як таке мало вивчалось. На нашу думку, етапним є недавнє розлоге дослідження І.С. Посохова «Студентство університетів Російської імперії ХІХ – початку ХХ ст.: становлення та еволюція субкультури» [17], у якому розглядаються цінності студентського стилю життя, його ідеали, цілі, наукова і політична сфери діяльності представників студентської субкультури. На противагу цьому в сучасній російській історіографії увага студентському повсякденню часів «Belle Époque» розробляється ще з 1990-х рр.: А.Є. Іванов [10; 11], О.А. Вішленкова [6], згадувана вже Н.Я. Олесич [16] та інші. При цьому розгляд студентської субкультури виходить далеко за рамки власне російської patriam [7; 19].

На потенційну критику стосовно того, що ми розглядаємо провінційне студентство крізь призму загальноімперського чи російського, заздалегідь відповідаємо, що воно входило до уніфікованої освітньо-наукової системи Російської імперії і наведені нами назви позбавлені будь-якого ідеологічного підтексту.

Також в історіографії мало вивченим залишається питання різниці між провінційними та елітними вишами щодо якості отриманої у них освіти. Увага здебільшого акцентується на імператорських університетах, при цьому набагато менше у поле зору дослідників потрапляють інститути та училища, які випускали значну кількість спеціалістів різних галузей, не кажучи вже

про чиновничий апарат. Усі ці заклади освіти формували власну інтелігенцію, зі всіма властивими їй особливостями (політичні та мистецькі уподобання, загальний світогляд тощо). Тобто лівова частина царської вищої освіти перебуває в тіні.

Не менш важливим є аспект військових зобов'язань студентів та приписки більшості з них до призовних дільниць [3, арк. 22–24; 5, арк. 14–15]. У подальшому це стало однією з основних причин великих втрат серед інтелігенції та профспеціалістів під час Першої світової війни (або як офіційно її називали у царській пресі «Друга вітчизняна війна»).

Унікальність Історико-філологічного інституту князя Безбородька у Ніжині полягає в тому, що подібних суто педагогічних закладів у Російській імперії більше не було, окрім Імператорського Санкт-Петербурзького історико-філологічного інституту, який був відкритий у 1867 р. Часто до Ніжина подавали документи ті абітурієнти, які за певних обставин не змогли вступити до С.-Петербурзького закладу [1, арк. 104–105 зв]. Саме лише порівняння цих інститутів – столичного і провінційного – за різними показниками потребує поглибленого вивчення.

Попереднє знайомство з архівними матеріалами Ніжинського історико-філологічного інституту (фонд 1105), відкриває перед нами нові перспективи до вивчення як малодосліджених, так і взагалі недосліджених особистих студентських справ, навчальних програм, різноманітних звітів тощо [1; 2; 3; 4; 5]. Ми сподіваємося, що шляхом аналізу наявної в них інформації будуть отримані відповіді на питання такого роду: яким чином вибудовувався ритм життя навчального закладу; головним аспектом була освіта чи виховання майбутніх викладачів і чиновників; у чому полягала специфіка навчання саме в Ніжинському інституті?

Хоча питання про станове походження студентів історико-філологічного інституту князя Безбородька неодноразово підіймалося у дослідженнях [20, с. 164–165], проте варто ще раз детальніше зосередитися на даних про батьків студентів, регіонах, з яких вони походили, включаючи дихотомію міста та села, матеріальні статки останніх. І навіть офіційно-ділова мова сухих канцеляризмів може стати у нагоді для формування загального образу ніжинського студентства тих часів. Зазначимо, що документація велася вельми охайно, використовувався спеціальний гербовий папір; вже на кінець XIX ст. до особистих справ підшивалися фотокартки абітурієнтів [4, арк. 3а–3б]. Сама технологія обліку мало чим поступається сучасній, багато документів друкувалися на друкарській машинці.

Таким чином, у цій статті ми побіжно розглянули перспективні шляхи вивчення питання студентського повсякдення на прикладі історико-філологічного інституту князя Безбородька у м. Ніжині. Тема надзвичайно цікава і потребує подальшого ретельного дослідження.

ДЖЕРЕЛА

1. Відділ Державного архіву Чернігівської області в м. Ніжині (далі ВДАЧОН), ф. 1105, оп. 1, спр. 875.
2. ВДАЧОН, ф. 1105, оп. 1, спр. 876.
3. ВДАЧОН, ф. 1105, оп. 1, спр. 883.
4. ВДАЧОН, ф. 1105, оп. 1, спр. 884.
5. ВДАЧОН, ф. 1105, оп. 1, спр. 887.
6. Вишленкова Е.А. Казанский университет Александровской эпохи : Альбом из нескольких портретов. Казань : Изд-во Казанск. ун-та, 2003. 240 с.
7. Глаголева Е.В. Повседневная жизнь европейских студентов от Средневековья до эпохи Просвещения. Москва : Молодая гвардия, 2014. 319 с.
8. Гордієнко Д.С. «Кримський щоденник» Михайла Бережкова (червень–серпень 1895 р.). *Сугдейський збірник*. Вип. 2 (VIII). Київ : НЗ «Софія Київська», 2019. С. 13–21.
9. Гусятников П. С. Революционное студенческое движение в России. 1899–1907. Москва : «Мысль», 1971. 264 с.
10. Иванов А.Е. Еврейское студенчество в высшей школе Российской империи начала XX века. Каким оно было? Опыт социокультурного портретирования. Москва : Новый хронограф, 2007. 436 с.
11. Иванов А.Е. Студенчество России конца XIX начала XX века : социально-историческая судьба. Москва : РОССПЭН, 1999. 414 с.
12. Левицька Н.М. Академічний студентський рух в Україні в кінці XIX – на початку XX ст. Київ : ТОВ «Міжнародна фінансова агенція», 1998. 47 с.
13. Моціяка П.П. Ніжинський Історико-філологічний інститут князя Безбородька у портретах його директорів. Ніжин : Видавець ПП Лисенко М.М., 2011. 312 с.
14. Ніжинська вища школа у спогадах студентів і викладачів: мемуари: у 2 т. / уклад.: Г. В. Самойленко, О.Г. Самойленко. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2015. Т. 1 : 1820–1919. 507 с.
15. Олесич Н.Я. В.И. Ленин и революционное студенчество России. Москва : Политиздат, 1982. 254 с.
16. Олесич Н.Я. Господин студент Императорского Санкт-Петербургского университета. Санкт-Петербург: Бельведер, 2002. 208 с.
17. Посохов І.С. Студентство університетів Російської імперії XIX – початку XX ст. : становлення та еволюція субкультури. Харків : «Раритети України», 2013. 276 с.
18. Посохов С.І. Образи університетів Російської імперії другої половини XIX – початку XX ст. в публіцистиці та історіографії. Харків : ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2006. 368 с.
19. Рьжакова С.И. Фуксы, коммивьянты, филистры... Очерки о студенческих корпорациях Латвии. Москва : Новое литературное обозрение, 2015. 392 с.
20. Самойленко Г.В., Самойленко О.Г. Ніжинська вища школа: сторінки історії. Ніжин : Видавництво НДУ ім. М. Гоголя; ТОВ «Аспект-Поліграф», 2005. 420 с.
21. Шипко Н.А. Київська духовна академія в культурно-освітньому просторі України (1819–1919). Київ : Фенікс, 2010. 436 с.
22. Шипко Л.В. Наукова та освітня діяльність Михайла Бережкова : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.06. Київ, 2007. 16 с.
23. Щоденник професора Михайла Бережкова. Інститутський період (1882–1904) за ред. О.П. Кривобок. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2019. 395 с.

Haidentko O.V. Nizhyn students of the late 19th – early 20th centuries: prospects for research

The article is devoted to the prospects of further research of the students of the Nizhyn Historical and Philological Institute of Prince Bezborodko in the period of the end of the 19th – the beginning of the 20th century. Nizhyn students are considered through the prism of the general imperial, which is why an overview of the main achievements of Soviet and post-Soviet historiography on the student issue and the evolution of its coverage. It is emphasized that so far there is no work in which attention is paid to the students of the Bezborodko Institute, their daily lives, but not to teachers, the internal regulations of the institution or socio-political metamorphoses. The uniqueness of the Nizhyn Institute of History and Philology is that there were no such pedagogical institutions in the Russian Empire, except for the Imperial St. Petersburg Institute of History and Philology. Researchers often overlooked institutes and schools that produced a significant number of specialists in various fields. All these educational institutions formed their own intelligentsia, with all its peculiarities (political and artistic preferences, general worldview, etc.). Little attention is paid to the provincial students of the Russian Empire. By analyzing archival sources it will be possible to answer the following questions: how the rhythm of life of the school was built, the main aspect was the education or upbringing of future teachers and officials, what was the specifics of studying at the Nizhyn Institute, and try to create social and ideal images students, their domestic life (hobbies, food, clothes, love and sex, part-time work, etc.). Need to deepen the research of students' military service and postscripts most of them to the conscription districts.

This article will be the first in writing a comprehensive scientific work on the outlined subject.

Key words: Nizhyn Higher School, students, Prince Oleksandr Bezborodko Historical-Philological Institute, higher education, intelligentsia, everyday history

УДК 94(977):37.091

В.М. Крижанівський

REFERENCES

1. Viddil Derzhavnoho arkhivu Chernihivskoi oblasti v m. Nizhyni (dali VDACHON), f. 1105, op. 1, spr. 875.
2. VDACHON, f. 1105, op. 1, spr. 876.
3. VDACHON, f. 1105, op. 1, spr. 883.
4. VDACHON, f. 1105, op. 1, spr. 884.
5. VDACHON, f. 1105, op. 1, spr. 887.
6. Vishlenkova, E.A. (2003). *Kazanskiy universitet Aleksandrovskoy epokhi: Album iz neskolikh portretov [Kazan University of the Alexander era: Album of several portraits]*. Kazan: Izd-vo Kazansk. un-ta. [in Russian].
7. Glagoleva, E.V. (2014). *Povsednevnyaya zhizn yevropeyskikh studentov ot Srednevekovya do epokhi Prosveshcheniya [Daily life of European students from the Middle Ages to the Enlightenment]*. Moscow: Molodaya gardiya. [in Russian].
8. Hordiienko, D.S. (2019). «Krymskiy shchodennyk» Mykhaila Berezhkova (cherven – serpen 1895 r.) [«Crimean diary» (June – August 1895)]. *Suhdeiskiy zbirnyk – Sougdaia collection*, (2), pp. 13–21. [in Ukrainian].
9. Gusiatrikov, P.S. (1971). *Revolutsionnoye studencheskoye dvizheniye v Rossii. 1899-1907 [Revolutionary student movement in Russia. 1899-1907]*. Moscow: «Mysl». [in Russian].
10. Ivanov, A.Ye. (2007). *Yevreyskoye studenchestvo v vysshey shkole Rossiyskoy imperii nachala XX veka. Kakim ono bylo? Opyt sotsiokulturnogo portretirovaniya [Jewish students in the higher school of the Russian Empire at the beginning of the 20th century. What was it like? Experience of socio-cultural portraiture]*. Moscow: Novyy khronograf. [in Russian].
11. Ivanov, A.Ye. (1999). *Studenchestvo Rossii kontsa XIX nachala XX veka: sotsialno-istoricheskaya sudba [Students of Russia at the end of the 19th and beginning of the 20th century: socio-historical fate]*. Moscow: ROSSPEN. [in Russian].
12. Levytska, N.M. (1998). *Akademichnyi studentskiy rukh v Ukraini v kintsy XIX – na pochatku XX st. [Academic student movement in Ukraine in the late 19th – early 20th centuries]*. Kyiv: TOV «Mizhnarodna finansova ahentsiya». [in Ukrainian].
13. Motsiaka, P.P. (2011). *Nizhynskiy Istoryko-filohichnyi instytut kniazya Bezborodka u portretakh ioho dyrektora [Nizhyn Historical and Philological Institute of Prince Bezborodko in portraits of its directors]*. Nizhyn: Vydavets PP Lysenko M.M. [in Ukrainian].
14. Samoilenko, H.V., Samoilenko, O.H. (2005). *Nizhynska vyshcha shkola: storinky istoriyi [Nizhyn Higher School: pages of history]*. Nizhyn: Vydavnytstvo NDU im. M. Hoholia; TOV «Aspekt-Polihraf». [in Ukrainian].
15. Olesich, N.Ya. (1982). *V. I. Lenin i revolyutsionnoye studenchestvo Rossii [V. I. Lenin and the revolutionary students of Russia]*. Moscow: Politizdat. [in Russian].
16. Olesich, N.Ya. (2002). *Gospodin student Imperatorskogo Sankt-Peterburgskogo universiteta [Mr. Student of the Imperial St. Petersburg University]*. St. Petersburg: Belveder. [in Russian].
17. Posokhov, I.S. (2013). *Studenstvo universitetiv Rosiiskoi imperii XIX – pochatku XX st.: ita evolyutsiya subkultury [Student's subculture: formation and evolution (on the materials of Russian universities of the 19th – early 20th centuries)]*. Kharkiv: «Raryety Ukrainy». [in Ukrainian].
18. Posokhov, S.I. (2006). *Obrazy universitetiv Rosiiskoi imperii druhoi polovyny XIX – pochatku XX st. v publitsystytsi ta istoriografii [Images of universities of the Russian Empire in the second half of the 19th – early 20th centuries in journalism and historiography]*. Kharkiv: KhNU named after V.N. Karazin. [in Ukrainian].
19. Ryzhakova, S.I. (2015). *Fuksy, kommitony, filistry... Ocherki o studencheskikh korporatsiyakh Latvi [Fuchs, committees, philistines ... Essays on student corporations in Latvia]*. Moscow: Novoye literaturnoye obozreniye. [in Russian].
20. Samoilenko, H.V., Samoilenko, O.H. (Comps.). (2015). *Nizhynska vyshcha shkola u spohadakh studentiv i vykladachiv: memuary: u 2 t. [Nizhyn higher school in the memories of students and teachers: memoirs: in 2 vols.] (Vol. 1: 1820–1919)*. Nizhyn: NDU im. M. Hoholia. [in Ukrainian].
21. Shyp, N.A. (2010). *Kyivska dukhovna akademiya v kulturno-osvitianskomu prostori Ukrainy (1819–1919) [Kyiv Theological Academy in the cultural and educational area of Ukraine (1819–1919)]*. Kyiv: Feniks. [in Ukrainian].
22. Shypko, L.V. (2007). *Naukova ta osvithnia diialnist Mykhaila Berezhkova [Scientific and educational activity of Mykhailo Berezhkov] (Extended abstract of Candidate's thesis)*. Kyiv. [in Ukrainian].
23. Kryvobok, O.P. (Ed.). (2019). *Shchodennyk profesora Mykhaila Berezhkova. Instyutskiy period (1882–1904) [Diary of Professor Mikhail Berezhkov. Institute period (1882–1904)]*. Nizhyn: NDU im. M. Hoholia. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 07.03.2021 р.
Рекомендована до друку 28.04.2021 р.

УРОДЖЕНЦІ БІЛОРУСЬКИХ ГУБЕРНІЙ У ГЛУХІВСЬКОМУ УЧИТЕЛЬСЬКОМУ ІНСТИТУТІ В ДОБУ ІМПЕРІЇ РОМАНОВИХ

У статті проаналізовано вклад Глухівського учительського інституту в підготовку білоруської інтелігенції в 1880 – 1910-х рр. За вище окреслений період в учительському інституті отримали системну освіту не менше ніж 29 литвинів. Більшість із них не повернулися на Батьківщину та брали активну участь у науковій і освітній діяльності на теренах Росії, України та Лівану.

Ключові слова: учительський інститут, учительська семінарія, вчитель, просвітницька діяльність.

Глухівський учительський інститут до 1909 р. був єдиним навчальним закладом, що здійснював підготовку вчителів для міських училищ Київського навчального округу. Хоча навчальний заклад розташовувався на теренах підросійської України, проте в ньому здобували освіту й уродженці російських, білоруських, польських губерній Російської імперії, підосманського Леванту. На жаль, це етнічне різноманіття не знайшло серйозного осмислення в наявній історіографічній традиції. Так, краєзнавці, історики намагалися окреслити життєвий та творчий шлях лише поодиноких вихованців-неукраїнців інституту (білорус Янка Журба, росіянин С. Сергеев-Ценський) багатолітньої імперії Романових [1; 2; 5; 8; 15]. Ураховуючи масштабність проблеми, у нашій статті сконцентруємо увагу на осмисленні питання перебування та навчання уродженців білоруських губерній Російської імперії в Глухівському учительському інституті в 1880 – 1910-х рр.

Спочатку доцільно окреслити достатньо аморфний термін «білоруські губернії». Під цією дефініцією ми розуміємо губернії Віленського навчального округу, в яких більшу або вагомому частину населення складали етнічні білоруси. Відповідно до цього критерію до «білоруських губерній» зараховуємо Мінську, Могилівську, Вітебську, із значним застереженням – Гродненську. Проте, якщо із его-документів нам відомо, що особа ідентифікувала себе з «білоруським народом», то враховуємо й цих поодиноких вихованців з Седлецької (Варшавський навчальний округ) та Ковенської губерній (Віленський учбовий округ). Доцільно до «білоруських теренів» віднести й простори Суразького та Мглинського повітів Чернігівської губернії. На жаль, наявна джерельна база не дозволяє у повній мірі авторизувати ідентичність вихованців інституту з цих двох повітів колишньої Гетьманщини. Тому в нашій роботі ми не будемо враховувати білорусів з цих територій. На нашу думку, проблема «чернігівських білорусів» заслуговує на окрему розвідку.

За нашими підрахунками в 1882–1890 рр., 1893 р., 1895 р., 1896 р., 1898–1906 рр., 1908 р., 1910 р., 1911 р. у Глухівському інституті навчалось 29 уродженців білоруських губерній Віленського навчального округу, Сідлецької губернії. Якщо в 1880-х рр. – 1905 р., зазвичай,